

Rendszerváltó staféta

Bozóki András a harminc évvel ezelőtti rendszerváltás egyik legjobb ismerője. Tudását egyrészt cselekvő résztvevőként, másrészt a téma politológus kutatójaként szerezte, illetve több mű közreadójaként bizonyította. Publikációi rendkívül alaposak, szinte mindent elolvas, feldolgoz, ami témájába vág.

Most a rendszerváltást meghatározó események 30. évfordulóján terjedelmében is jelentős, több mint félezer oldalas, tudományos igényű munkát tett közzé. A történetről már több monográfia megjelent, így szinte természetes, hogy nem egy újabb változatot készített, hanem egy meghatározó szempont, az értelmiség szerepe érdekli.

A *Gördülő rendszerváltás* cím ezúttal nem arra utal, amit minden feldolgozás fontosnak tart, hogy bár még 1987-ben sem gondolt szinte senki a fennálló rendszer gyors megszüntetésének lehetőségére, a fordulat előzményei mégis messzire nyúlnak vissza. A gördülés itt azt jelenti, hogy a rendszerváltás folyamatának egyes etapaiban szerepet vállalók között csak részleges átfedés mutatható ki, a leírás alapján stafétához, váltóhoz hasonlatos a folyamat. Ahogy Bozóki írja: „Nem egyetlen, minden időszakban jelen lévő »élcsapat« vitte végig a rendszerváltást, hanem egymással kis- sé átfedésben lévő, de alapvetően egymást váltó csoportok.” Mire eljut ehhez a következtetéshez, a tőle megszokott alaposággal vizsgálja a történéseket.

Elsőként az értelmiség politikai szerepének elméleti és értelmezési irodalmát mutatja be. Ezt követően a leváltott rendszer egy szeletét, a nyilvánosság, pontosabban a sajtóirányítás, illetve a kooptációnak nevezett értelmiségpolitika működését elemzi. Megjegyzem, nem egészen világos, hogy miért ezt és csak ezt az alrendszer tárja az olvasó elé, hiszen például a gazdaság válsága, működési rendje a rendszerkritikában és a rendszerváltásban ugyancsak döntő szerepet kapott, de indokolt lehetne az úgynevezett második gazdaság politikai szerepének vagy a jogrendszer sajátosságainak és egyebeknek a prezentálása is. A mű III. fejezete a disszidensnek nevezett, tehát a kommunista rendszerrel szakító értelmiségről szól, ezen belül a szamizdat szerepéről, témáiról, a demokratikus ellenzék történelmi emlékezetéről, ideértve véleményét 1956-ról stb. Némileg meglepő módon *Gazdaságpolitikai alternatívák* cím alatt tér ki igen röviden a gazdasági rendszert érintő reform-elképzelések és az ellenzék viszonyára. Ugyanitt egy-egy alfejezet foglalkozik a *Beszélő* ellenzéki stratégiáról szóló vitájával, az ellenzéki eszmékkel, valamint az 1988-as év korábbi viszonyokhoz képest megváltozott szervezkedési formáival és a válság ellenzéki retorikájával.

A könyv IV. fejezete a tárgyalásos rendszerváltást tekinti át, míg az V. az ebben szereplő formációkat vizsgálja, egy csoportként az úgy-

nevezett történelmi szervezeteket, egy másikként az ellenzéki mozgalmából kinőtteket (MDF, SZDSZ, Fidesz, Liga) és harmadikként az MSZMP-t, amely aztán máshol nem kap helyet a rendszerváltás résztvevői között. A bevezető értekezés alcíme ennél a résznél *Kik voltak, mit akartak?* (majd ugyanez az alcím ismétlődik a következő fejezet zárószakaszánál is), feltehetően fanyar utalásként Hollós Ervin 1967-ben megjelent, 1956 ellenforradalmi mivoltát bizonyítani szándékozó, hírhedtté vált könyvének azonos címére, de tartok tőle, hogy az áthallást ma már kevesen veszik észre.

A VI. fejezet (a tartalomjegyzékben tévesen ez is a IV. sorszámot kapta) az egykori ellenzéki értelmiség rendszerváltás utáni útját taglalja, Bozóki rendszerezésében három típusról esik szó, a hivatásos politikussá válókról, a tételődő, küldetéstudatos értelmiségi politikusokról, valamint a politikai szerepből gyorsan visszavonulókról. Ugyancsak itt elemzi a Demokratikus Charta történetét, melyet mozgalmi-értelmiségi megnyilvánulásnak nevezve ezzel a rendszerváltás szerves részeként kezel, vagyis a szerveződést hozzáteszi a kommunista rendszerben ellenzéki szerepet vállalók történetéhez.

Végül a zárófejezet a gördülő rendszerváltásként leírt folyamatot elemzi, mintegy összegezve is az egykori ellenzéki értelmiség átalakulását. Bozóki először az addigi tárgyalásnak megfelelően három korszakra bontva (1977–87, 1988–90, 1992–94) mutatja be az itt nem disszidensnek, nem ellenzékinek, hanem rendszerkritikusnak

nevezett értelmiség jellemzőit. Az egyes szakaszokat tíz ismérv alapján táblázatban is bemutatja. Az ismérvek között szerepel a kontextus, a szervezeti forma, a politikai cél, a szereplők típusai, a szerepek, az ellenfél, az elmélet (értve ezen, hogy milyen tudományos elemzések foglalkoztak a tárggyal). Itt érdemes megjegyezni, hogy Bozóki szívesen él a tudományban fontos szerepet játszó kategorizálás, rendszerbe foglalás lehetőségével. Ennek részeként kedveli a táblázatokat és a tömör megjelenítésre alkalmas diagramokat. Az olvasónak ugyanakkor gyakran az az érzése, hogy a csoportosítás és a táblázatok, diagramok didaktikailag valóban hatékonyak, de az elemző szöveghez és különösen a valósághoz képest túlságosan merev, formális kritériumokat alkalmazó kategóriákra épülnek. Ezt olykor Bozóki is érzékeli, mint például az említett három korszak elválasztásánál, ezért az értelmiségi szereplőket végül öt szakaszra bontva elemzi: az 1977–87 közötti rendszerellenzéki időszak; az 1988-as hálózatépítő, pártalapító szakasz; az 1989-es tárgyaló időszak; az 1990–94 közötti parlamenti korszak; és az 1991–94 közötti új mozgalmi tevékenység. A teljes időszak 39 kiválasztott „aktivitása” alapján vizsgálja az ellenzéki szereplőket, ebből vonja le aztán a gördülésre, a stafétára az említett következtetését. A 39 „aktivitás-ban” azonos súllyal szerepel mondjuk az 1979-es Charta '77 melletti szolidaritást vállaló nyilatkozat aláírása és az 1993-as tiltakozás a Horthy-temetés televíziós közvetítése ellen, a részvétel az Ellenzéki Kerekasztal munkájában és né-

hány, az elmúlt évtizedekben már szinte elfeledett akció, amelyek egykor is esetlegesnek látszottak, mint például a Keszthelyi Zsolt tartóztatása elleni 1987-es tiltakozás vagy a FÜGE egyesület 1993-as alapítása. A kvantifikálhatóság érdekében ellenzéki aktivitásként szerepel az „események” között az 1990-es SZDSZ, Fidesz és MDF parlamenti frakcióhoz tartozás is.

Bozóki számítása szerint a korszakot jellemző „aktivitásokban” előfordulás alapján összesen 2037 személy vállalt ellenzéki szerepet a rendszerváltásban, ugyanakkor kitűnik, hogy az érintettek több mint 75 százaléka csak egyetlen „aktivitásban” vett részt, további több mint 10 százalék pedig csak kettőben. Az átfogó adatoknál többet mond, amikor külön-külön vizsgálja az öt időszak résztvevőinek összetételét. Ebből kitűnik például, hogy az új mozgalmi korszaknak nevezett 1991 utáni időszakban 419 fő játszott nevesíthető szerepet, közülük azonban több mint 50 százalék új szereplő volt, megfelelően annak, hogy ekkor már az MSZP tagjai és hívei is szerepet kaptak az eseményekben, sőt a Demokratikus Chartában, ahogy Bozóki le is írja, a kezdetek után egyre inkább meghatározó pozíciót vívtak ki maguknak.

Hangsúlyozva Bozóki könyvének alaposágát, elemzéseinek érdekességét, igen jó összefoglalását az ellenzéki tevékenységről, a kerekasztal-tárgyalásokról, érdemes néhány problematikusnak látott elemre is kitérni.

Felvetődik, természetesen érdekes és fontos tudni, hogy a rendszerváltás előtti ellenzék és az ebből

kinövő rendszerváltás utáni pártok politikusai között mennyiben létezett folytonosság, de a válasz megadható lenne úgy is, ha az 1990 előtti és utáni „aktivitások” közötti különbség hangsúlyosan elválna. A Demokratikus Charta vizsgálata az értelmiség rendszerváltás utáni politikai szerepkeresése szempontjából mindenképpen indokolt, de erősen kérdéses, hogy a Bozóki által alkalmazott technikával helyes-e az itteni tevékenységet összevonni az 1990 előtti korszak ellenzékiességével.

A könyv, mint jeleztem, külön fejezetet szentel az értelmiségelméletek bemutatásának, ugyanakkor szándékosan nem kötelezi el magát semmilyen értelmiségmeghatározás mellett. Az utolsó fejezetben úgy érvel, ennek az az oka, hogy a vizsgált korszakban a politizáló értelmiség több ideáltípusával találkozott egyszerre, így hiba lett volna egy definícióval beszűkíteni a mű tárgyát. E nyilatkozat azonban nem változtat azon, hogy az olvasó úgy látja, mozgó célpontra irányul a célkereszt, a szerző a rendszerváltás előtti korszakban hol a rendszeren kívüli ellenzékiességgel azonosítja munkája tárgyát (disszidensek), hol a rendszerkritikus tevékenységgel, hol erkölcsi alapállással, hol másval, amit a terminus technikusok változtatása (disszidens, ellenzéki, rendszerkritikus) csak még bizonytalanabbá tesz. Egy helyütt azonban, szinte mellékesen mégis ad definíciót, miszerint az értelmiségi transzkontextuális tudás birtokosa, aki státusát tudásával legitimálja, míg a politikus nem szakismere-tével, hanem a választók szavazatával legitimálja státusát. Túl e

megkülönböztetés önmagában meg-
lévő problémáján (például, hogy
a politikai választói legitimitása
a vélt vagy valódi politikusi szak-
ismeretre, transzkontextuális tu-
dásra is épülhet), a meghatározást
nehéz összeegyeztetni az ellenzéki
értelmiségről írottakkal, hiszen a
rendszerátalakítás előtt státuszuk sem
az említett értelmiségi, sem a poli-
tikusi kritériumnak nem felelt meg.

Hasonló probléma a reformer-
ség körülhatárolatlansága. Bozóki
többször átveszi az egykori ön-
megnevezést vagy a kortársak által
adott egykori besorolást, így nem
válik világossá, hogy a rendszerát-
alakítás nyilvános követelésének meg-
jelenése előtti minden valamirevaló,
nem ellenzéki változtatási szándék
reformnak tekinthető-e, és hogyan
is vélekedik a szerző a megleheto-
szen heterogén reformernek neve-
zettek rendszerátalakító szerepéről. Ez
a kérdés átvezet egy másik problé-
mához. A könyv címe, az alcímmel
együtt, az értelmiség szerepének
tárgyalását ígéri a rendszerátalakítás-
ban, amibe nyilván nem csak az
ellenzék tartoznék bele. Az csak a
mű olvasása közben tűnik ki, hogy
szisztematikusan a rendszerát-
alakítás előtti ellenzéki értelmiségről

esik szó, illetve ez a keret lazul fel
a Demokratikus Charta elemzésé-
vel. Nyilvánvaló, az MSZMP-t és
számos, önmagát egykor reformer-
nek képzelő politikust szándékuk
alapján nem lehet rendszerátalakító-
nak tekinteni, ugyanakkor aligha
vitatható, hogy az MSZMP szerepet
játszott a rendszerátalakításban, mint
ahogy az sem kétséges, hogy a hata-
lom oldalán szereplők, akiknek sok-
féleségéről az V. fejezetben Bozóki
árnyalt képet rajzol, többségükben
szintén megfeleltek az értelmiségi-
ség valamilyen kritériumának.

Ha elfogadjuk, hogy egy tudomá-
nyos mű nem feltétlen attól jó, ha
lezárja a vitás kérdéseket, hanem
attól is lehet ilyen, ha jelentős em-
pirikus háttérrel, éppen „megol-
dásaival” serkent vitára, ebben az
esetben egyértelmű: Bozóki András
új könyve méltó arra, hogy a 30. év-
fordulón érdemi figyelmet kapjon.

Bozóki András: Gördülő rendszerátalakítás.
Az értelmiség politikai szerepe Magyaror-
szágon. Budapest, 2019, L'Harmattan Kiadó
– Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány. 532
oldal, 4990 forint.